

ԿԱՐԵՎՈՐ ԱՆՑՔԵՐԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

1800

- 12 հունվարի — Թուրք-ֆրանսիական պայմանագիր, որով Եգիպտոսը վերադարձվում է Թուրքիային:
— Անգլո-թուրքական պայմանագիրը, որով Սև ծովը և նեղուցները փակ են հայտարարվում:

1801

- 18 հունվարի — Պավել I-ի հրովարտակը Վրաստանը Ռուսաստանին միացնելու վերաբերյալ:
Հունվար — Անգլո-պարսկական պայմանագիրը ընդդեմ Ֆրանսիայի և Ռուսաստանի:
9 մարտի — Հ. Արդությանը վախճանվում է Թիֆլիսում:
12 սեպտեմբերի — Ալեքսանդր I-ի մանիֆեստով Արևելյան Վրաստանը միացվում է Ռուսաստանին: Վրաստանի հետ Ռուսաստանին են միացվում Լոռի, Փամբակ, Ղազախ, Բորչալու գավառները:
— Զմյուռնիայում հիմնադրվեց Ազգային հիվանդանոցը:
1801—1803 — Գենեբալ Կ. Ֆ. Կնորինգի կուսակալությունը Կովկասում և Վրաստանում:

1802

- 26 փետրվարի — Թիֆլիսում ծնվեց պատմաբան, հրապարակախոս և բանաստեղծ Գաբրիել Պատկանյանը (վախճ. 1889 թ. ապրիլի 13-ին, Պետերբուրգում):
26 սեպտեմբերի — Թիֆլիսում բացվում է ռուսական Ազնվականական ուսումնարանը՝ ազնվական ծագում ունեցող վրացի և հայ երեխաների համար:
14 դեկտեմբերի — Կեսարիայում ծնվեց մանկավարժ Հակոբ Մանվելյանը (վախճ. 1870 թ. օգոստոսի 27-ին):

1803

- 3 հունվարի — Զորագյուղում (Երևանի գավառ) ծնվեց գրող, մանկավարժ և հրապարակախոս Մեսրոպ Թադևոսյանը (վախճ. 1858 թ. հունիսի 10-ին, Պարսկաստանի Շիրազ քաղաքում):

— վենետիկում սկսում է լույս տեսնել «Եղանակ Բյուզանդյան-Բազմավեպ» տարեգիրքը՝ Ղ. Ինճիճյանի խմբագրությամբ: Լույս է ընծայվել մինչև 1820 թվականը:

1803—1806 — Գեներալ Պ. Դ. Յիցիանովը Կովկասի և Վրաստանի կառավարչապետ:

— Ռուսաստանին միացվեց Մեգրելիան:

1804

1804—1813 — Ռուս-պարսկական պատերազմը:

3 հունվարի — Ռուսական զորքերը գրավում են Գյանջան, որը վերանվանվում է Ելիսավետպոլ: Գյանջայի խանության հետ Ռուսաստանին են միացվում Շամշադինի, Բասարզեչարի և այլ գավառներ:

Փետրվար — Սկսվում է թուրքական բռնապետության դեմ ուղղված սերբերի ազգային-ազատագրական պայքարը:

Մայիս — Երևանի Մամադ խանը, տեղեկանալով ռուսների առաջխաղացման մասին, կարգադրում է խանության հայ բնակչությունից շուրջ 20000 հոգի բռնագաղթեցնել Կարսի փաշայություն և այնտեղ պահել մինչև պատերազմի ավարտը:

Մայիս-սեպտեմբեր — Ռուսական զորքերի Երևանյան առաջին արշավանքը՝ գեներալ Պ. Յիցիանովի հրամանատարությամբ:

10 հունիսի — Ռուսական զորքերը Գյումրու մերձակայքում պարտության են մատնում Աբաս Միրզայի զորքերին և ազատելով Կարս քշվող հայերին՝ բնակեցնում են Փամբակում ու Թիֆլիսում:

2 հուլիսի — 5000 զինվորից բաղկացած ռուսական զորքը պաշարում է Երևանը:

3 սեպտեմբերի — Ռուսական զորքերը վերացնում են Երևանի բերդի պաշարումը և վերադառնում Վրաստան:

— Ռուսաստանին են միացվում Իմերեթը և Գուրիան:

1805

30 Մարտի — Շորագյալի սուլթանության (Արևելյան Շիրակ) կենտրոն Արթիկի գրավումը ռուսական զորքերի կողմից: Հոկտեմբերին Շորագյալի սուլթանությունն ընդունում է ռուսական հպատակություն:

14 մայիսի — Քյուրակ-չայ գետի ափին կնքվում է պայմանագիր, որի համաձայն Ղարաբաղը միացվում է Ռուսաստանին:

21 մայիսի — Ռուսաստանին է միացվում Շաքու (Նուխիի) խանությունը:

25 դեկտեմբերի — Ռուսաստանի կազմի մեջ է մտնում Շիրվանի (Շամախու) խանությունը:

— Մամադ խանի փոխարեն Երևանի խան է նշանակվում Մհհթի-ղուլի խանը:

1806

1806—1812 — Ռուս-թուրքական պատերազմը:

8 փետրվարի — Բաքվում դավադրաբար սպանվում է գեներալ Յիցիանովը:

- 11 ապրիլի — Խասգյուղում (Կ. Պոլիս) ծնվեց գրական-հասարակական գործիչ, մանկավարժ Ռուբեն Անդրեասի Փափազյանը (վախճ. 1857 թ. մարտի 6-ին, Ջմյուռնիայում):
- 22 հունիսի — Ռուսական բանակը գրավում է Դերբենդը:
- 18 յնկտեմբերի — Սկսվում է ռուս-թուրքական պատերազմը:
- Կ. Պոլսում հիմնվում է արևմտահայերի առաջին գրավաճառանոցը՝ քիթայեճի Մարգարի նախաձեռնությամբ:
- 1806—1809 — Ֆելդմարշալ Ի. Վ. Գուդովիչը վրաստանի կառավարչապետ:

1807

- 4 մայիսի — Կնքվում է Ֆինկենշտեյնի պայմանագիրը Ֆրանսիայի և Պարսկաստանի միջև, որն ուղղված էր Ռուսաստանի և Անգլիայի դեմ:
- 30 մայիսի — Թուրքական սերասքյար Յուսուֆ-զիա փաշան 10 հազար զինվորներով հարձակվում է Գյումրու վրա:
- 18 հունիսի — Գեներալ Գուդովիչի գլխավորած ռուսական զորքերը Ախուրյանի ափին պարտության են մատնում թուրքական բանակին:
- 8 հուլիսի — Կնքվում է Տիլզիտի հաշտությունը Ֆրանսիայի և Ռուսաստանի միջև:
- 1807—1808 — Գեներալ Գարդանի միսիան Պարսկաստանում:

1808

- 26 սեպտեմբերի—30 հոկտեմբերի — Ռուսական զորքերի Երևանյան երկրորդ արշավանքը:
- 1 հոկտեմբերի — Գեներալ-մայոր Նեբուխինը գրավում է Նախիջևանը:
- 30 հոկտեմբերի — Վերացվում է Երևանի բերդի պաշարումը:
- Հոկտեմբեր — Թուրքական մեծ սադրազամ Յուսուֆ փաշան հրապարակում է այլադավան հպատակների քաղաքական իրավունքները սահմանափակող մի հրամանագիր:
- 20 դեկտեմբերի — Ջմյուռնիայում ծնվեց բանասեր, կղերա-աղայական հոսանքի ներկայացուցիչ Մսեր Գրիգորի Մսերյանցը (վախճ. 1873 թ. օգոստոսի 2-ին, Մոսկվայում):
- Մարաշի Գալանտեր փաշան 9 ամիս շարունակ պաշարում է Ջեյթուն դավառը, սակայն գրավել չկարողանալով, հեռանում է:

1809

- 17 հունվարի — Դարդանեղում կնքվում է անգլո-թուրքական պայմանագիրը. ավարտվում է անգլո-թուրքական 1807—1809 թթ. պատերազմը:
- Մարտ — Անգլո-պարսկական նախնական պայմանագրի կնքումը, որով Անգլիան խոստանում էր օգնել Պարսկաստանին ռուս-պարսկական պատերազմում:
- 2 օգոստոսի — Կալկաթայում վախճանվեց հայ ազատագրական շարժման աչքի ընկնող ղեկավարներից մեկը՝ Հովսեփ Էմինը (ծնվ. 1726 թ., Պարսկաստանի Համադան քաղաքում):

- 15 հոկտեմբերի — Քանաքեռում ծնվեց հայ մեծ լուսավորիչ հաշատուր Աբովյանը (անհետացավ 1848 թ. ապրիլի 2-ին):
- 1809—1810 — Գենեհալ Ա. Պ. Տորմասովը Կովկասի կառավարչապետ:

1810

- 15 փետրվարի — Փարիզի Արևելյան լեզուների դպրոցում հիմնադրվում է հայոց լեզվի ամբիոն՝ Հակոբ Շահան Զրպետյանի ղեկավարությամբ:
- 10 մայիսի — Թեոդոսիայում ծնվեց Գաբրիել Այվազովսկին (վախճ. 1880 թ. ապրիլի 8-ին, Թիֆլիսում):
- 8 դեկտեմբերի — Ռուսական զորքերը գրավում են Ախալքալաքը:
- Զեյթունը ապստամբում է թուրքական տիրապետության դեմ:
- Աստրախանում պաշտոնապես բացվում է Աղաբաբյան հայկական դպրոցը:

1811

- 18 փետրվարի — Հիմնվում է Վիեննայի Մխիթարյան միաբանությունը, որը իր գործունեությունը շարունակում է առ այսօր:
- Վենետիկում հրատարակվում է Մ. Չամչյանի «Պատմութիւն Հայոց» եռահատոր աշխատության համառոտագրությունը՝ «Խրախճան պատմութեան հայոց» վերնագրով:
- Գենեհալ Պաուլուչին Կովկասի կառավարչապետ:

1812

- 14 մայիսի — Թիֆլիսում ծնվեց «Հյուսիսսփայլ» ամսագրի հիմնադիր, անվանի հրապարակախոս և լուսավորիչ Ստեփաննոս Նազարյանը (վախճ. 1879 թ. ապրիլի 26-ին, Մոսկվայում):
- 16 մայիսի — Ռուսաստանի և Թուրքիայի միջև կնքվում է Բուխարեստի հաշտության պայմանագիրը: Ռուսաստանին է միացվում Բեսարաբիան:
- 12 հունիսի — Նապոլեոնի արշավանքը Ռուսաստան:
- Կ. Պոլսում հիմնադրվում է հայ առաջին գրական-հասարակական կազմակերպությունը՝ «Արշարունյաց ընկերությունը»:
- Պետերբուրգում հիմնվում է Հովսեփ Հովհաննիսյանի տպարանը:

1813

- 15 սեպտեմբերի — Ալեքսանդր I-ի հրովարտակը Վրաստանի հայերին, որովցարը շնորհակալություն էր հայտնում նրանց՝ Վրաստանում ռուսական բանակին ցույց տված օգնության համար:
- 12 հոկտեմբերի — Ղարաբաղի Գյուլիստան ամրոցում ստորագրվում է ռուս-պարսկական հաշտության պայմանագիրը, որի համաձայն Պարսկաստանը ճանաչում է Ղարաբաղի, Գյանջայի, Շաքիի, Շիրվանի, Բաքվի, Դերբենդի, Ղոբայի, Թալիշի խանությունների, Լոռու, Փամբակի, Շամշադինի, Զանգեզուրի և Շորադյալի գավառների միացումը Ռուսաստանին:
- էջմիածնում վերաբացվում է «Ժառանգավորաց դպրոցը»:

1814

- 14 մայիսի — Պարսկաստանի Համադան քաղաքում ծնվեց Կարապետ Շահ-նազարյանը (վախճ. 1865 թ. օգոստոսի 29-ին, Կ. Պոլսում):
- 25 նոյեմբերի — Թեհրանում ստորագրվում է անգլո-պարսկական պայմանագիրը, որով Անգլիան խոստանում է նպաստել Գյուլիստանի պայմանագրի վերանայմանը:
- Ներսես Աշտարակեցին նշանակվում է վիրահայոց առաջնորդ:

1815

- 12 մայիսի — Մոսկվայում սկսում է գործել Լազարյան ճեմարանը:
- 25 նոյեմբերի — Նոր Զուղայում ծնվեց հայագետ Մկրտիչ էմինը (վախճ. 1890 թ. դեկտեմբերի 13-ին, Մոսկվայում):
- Նոյեմբեր — Կ. Պոլսում ծնվեց գրական-հասարակական գործիչ Սերվիլեն՝ Սերովբե Վիլենյանը (վախճ. 1887 թ. հոկտեմբերի 3-ին):
- Սերբերի երկրորդ ապստամբությունը թուրքական բռնապետության դեմ:

1816

- 5 հունվարի — Աստրախանում լույս է տեսնում «Արևելյան ժանուցմունք» շաբաթաթերթը, որը «Восточные известия» պարբերականի տարբերակն էր, արևելահայ առաջին պարբերականը:
- 2 դեկտեմբերի — Վենետիկ է գալիս ականավոր գրող Բայրոնը՝ հայոց լեզու սովորելու և ծանոթանալու հայ գրականությանը:
- 1816—1827 — Գենեբրալ Ա. Պ. Երմոլովը Կովկասի կառավարչապետ:

1817

- 2 մայիսի — Կովկասյան զորքերի գլխավոր հրամանատար, Կովկասի կառավարչապետ գեներալ Երմոլովի գլխավորած Պարսկաստան մեկնող ռուսական միսիան ժամանում է էջմիածին:
- 1 օգոստոսի — Թեոդոսիայում ծնվեց աշխարհահռչակ ժողանկարիչ Հովհան-նես Այվազովսկին (վախճ. 1900 թ. մայիսի 2-ին, Թեոդոսիայում):

1818

- 11 փետրվարի — Կ. Պոլսում ծնվեց պատմաբան Մատթեիա (Անտոն) Գարազաշյանը (վախճ. 1903 թ. նոյեմբերի 19-ին):
- 5 հունիսի — Թիֆլիսում ծնվեց բանասեր Գևորգ Ախվերդյանը (վախճ. 1861 թ. նոյեմբերի 17-ին):
- Հուլիս — Զեյթունը հրաժարվում է հարկ վճարել Մարաշի փաշային և ապստամբության դրոշ է բարձրացնում:

1819

- 3 փետրվարի — Երևան է ժամանում ռուս ականավոր գրող, դիվանագետ Ա. Ս. Գրիբոյեդովը, որը Թեհրան էր մեկնում իբրև ռուսական միսիայի քարտուղար:

- 13 օգոստոսի — Թիֆլիսում ծնվեց գրական-հասարակական գործիչ Պետրոս Շանշյանը (վախճ. 1899 թ. մարտի 9-ին)։
- 23 սեպտեմբերի — Կեսարիայի էվքերե գյուղում ծնվեց բժիշկ, լեզվագետ, հասարակական-քաղաքական գործիչ Նահապետ Ռուսինյանը (վախճ. 1876 թ. նոյեմբերի 29-ին, Կ. Պոլսում)։

1820

- 17 հունվարի — Թեհրանից վերադարձին էջմիածին է ժամանում Ա. Ս. Գրիբոյեդովը, որտեղ և մնում է մինչև հունվարի 19-ը։
- 19 փետրվարի — Կ. Պոլսում ծնվեց պատմաբան, հայագետ Հովսեփ Գաթրճյանը (վախճ. 1882 թ. հունվարի 9-ին)։
- 4 ապրիլի — Վանի Այգեաստան թաղամասում ծնվեց Մկրտիչ Խրիմյանը (Խրիմյան Հայրիկ) (վախճ. 1907 թ. նոյեմբերի 17-ին, էջմիածնում)։
- 6 հուլիսի — Կ. Պոլսում ծնվեց մեծ հայագետ Ղևոնդ Ալիշանը (վախճ. 1901 թ. նոյեմբերի 9-ին, Վենետիկում)։
- 8 օգոստոսի — Կ. Պոլսի հայ արհեստավորների ցույցը, որը ճնշվում է թուրքական իշխանությունների կողմից։
- 18 սեպտեմբերի — Հակասուլթանական ցույցին մասնակցելու մեղադրանքով մի խումբ հայեր (Կեսարացի Հակոբը, Գրիգոր Սաքայանը, դելի Բաղդասարը և այլն) մահապատժի են ենթարկվում Կ. Պոլսում։
- Կալկաթայում լույս է տեսնում «Հայելի կալկաթեան» շաբաթաթերթը՝ Հովհաննես Տեր-Հակոբյանի խմբագրությամբ։
- Զմյուռնիայում ծնվեց տպարանատեր, հրատարակիչ Ճանիկ Արամյանը (վախճ. 1879 թ. ապրիլի 17-ին, Կ. Պոլսում)։

1821

- Ապրիլ — Սկսվում է Հունաստանի ազգային-ազատագրական շարժումը՝ ուղղված օսմանյան միապետության դեմ։
- Կալկաթայում սկսվում է լույս տեսնել «Շտեմարան» ամսագիրը՝ Մարտիրոս Շիրազեցու խմբագրությամբ։
- Կալկաթայում բացվում է հայկական Մարդասիրական ճեմարանը, որտեղ 1825—1826 թթ. հաջոց լեզվի ուսուցիչ էր աշխատում Մեսրոպ Թադևոսյանը։
- Վալաքիայում սկսվում է ապստամբություն՝ ուղղված սուլթանական տիրապետության դեմ։
- 1821—1823 — Թուրք-պարսկական պատերազմը։

1822

- 16 սեպտեմբերի — Կ. Պոլսում ծնվեց հայ նշանավոր վիպասան, հրապարակախոս Սերենցը՝ Հովսեփ Շիշմանյան (վախճ. 1888 թ. մարտի 17-ին, Թիֆլիսում)։
- Փարիզում, Սեն-Մարտենի նախաձեռնությամբ հիմնվում է «Ասիական ընկերությունը», որի հրատարակած «Journal Asiatique»-ը հարուստ նյութեր է բովանդակում հայ ժողովրդի պատմության վերաբերյալ։

1823

- Մարտ — Կարինում կնքվում է թուրք-պարսկական հաշտության պայմանագիրը, որով Բայազետ քաղաքը կրկին վերադարձվում է Թուրքիային:
- 4 հուլիսի — Կ. Պոլսում ծնվեց Գրիգոր Աղաթոնյանը (Աղաթոն), (վախճ. 1868 թ. ապրիլի 27-ին, Փարիզում):
- 11 օգոստոսի — Կ. Պոլսում ծնվեց պատմաբան, աշխարհագետ, բանասեր Մանվել Քաջունին (վախճ. 1903 թ. դեկտեմբերի 1-ին):
- 18 հոյեմբերի — Կ. Պոլսում վախճանվեց պատմաբան Միքայել Չամչյանը (ծնվ. 1738 թ. դեկտեմբերի 4-ին, Կ. Պոլսում):

1824

- 28 հունվարի — Մադրասում վախճանվեց «Ազդարարի» խմբագիր Հարություն Շամվոնյանը (ծնվ. 1750 թ., Իրանի Շիրազ քաղաքում):
- 29 հունվարի — Վենետիկում վախճանվեց անվանի գիտնական Ստեփաննոս Գուվեր Ագոնցը (ծնվ. 1740 թ. նոյեմբերի 20-ին):
- 1 դեկտեմբերի — Թիֆլիսում բացվեց Ներսիսյան դպրոցը (շարունակեց գործել մինչև 1924 թ.):

1825

- 29 հունիսի — Թիֆլիսում ծնվեց դրամատուրգ Գաբրիել Սունդուկյանը (վախճ. 1912 թ. մարտի 16-ին):
- 14 դեկտեմբերի — Դեկաբրիստների ապստամբությունը Պետերբուրգում:
- Զմյուռնիայում ծնվեց արևմտահայ հրապարակախոս և քաղաքական գործիչ Ստեփան Ոսկանյանը (վախճ. 1901 թ. փետրվարի 23-ին):

1826

- 1826—1828 — Ռուս-պարսկական պատերազմը:
- 15—21 հունիսի — Սուլթան Մահմուդ II-ի հրամանով ենիչերիական զորքը ոչնչացվում է Կ. Պոլսում, ապա և գավառներում:
- 16—17 հուլիսի — Պարսկական զորքերը ներխուժում են Ղարաբաղ, Շիրազյալ և Փամբակ. սկսվում է ռուս-պարսկական երկրորդ պատերազմը:
- 25 հուլիսի — 10 սեպտեմբերի — Շուշվա բերդի հերոսական պաշտպանությունը:
- 18 օգոստոսի — Հրդեհի զոհ գնաց Կ. Պոլսի Գում-գափու թաղամասում գրտնրվող հայոց մայր եկեղեցին, ոչնչացան նաև շատ արժեքավոր ձեռագրեր ու փաստաթղթեր:
- 3 սեպտեմբերի — Շամխորի ճակատամարտում ռուսական բանակը հաղթանակ է տանում պարսիկների դեմ՝ գեներալ Վ. Գ. Մադաթովի հրամանատարությամբ:
- 13 սեպտեմբերի — Գեներալ Պասկևիչի գլխավորած ռուսական 8 հազարանոց զորքը Նիսավանդաբադի մոտ ջախջախում է Աբաս Միրզայի 25 հազարանոց բանակը:
- 21 սեպտեմբերի — Արագածի ստորոտում, Միրաքի մոտ տարած հաղթանակից հետո ռուսական բանակը մուտք է գործում Երևանի խանություն:

- 4. Պոլսում ծնվեց հայ աղանավոր ճարտարագետ, հասարակական գործիչ Նիկողայոս Պալյանը (վախճ. 1858 թ. փետրվարի 27-ին, իր ծննդավայրում):

1827

- 28 մարտի — Կովկասի կառավարչապետ և Կովկասյան հատուկ կորպուսի ընդհանուր հրամանատար է նշանակվում գեներալ Իվան Ֆեոդորովիչ Պասկևիչը:
- Մարտ — Թիֆլիսում կազմվում է հայկական առաջին կամավորական գումարտակը:
- 30 մարտի — Թիֆլիսում տեղի է ունենում հայ կամավորների զորահանդեսը:
- 2 ապրիլի — Սկսվում է ռուսական զորքի Երևանյան երրորդ արշավանքը:
- 13 ապրիլի — Ռուսական զորքերը գրավում են էջմիածինը:
- 17 մայիսի — Հայկական կամավորական առաջին գումարտակը Թիֆլիսից մեկնում է մարտադաշտ, Մայիսի 15-ին Հ. Ալամդարյանը հայրենասիրական ճառ է արտասանում ռազմաճակատ մեկնողների առջև:
- 24 մայիսի — Թիֆլիսում կազմակերպված հայկական կամավորական զնդի կանոնադրության հրապարակումը:
- 26 հունիսի — Նախիջևանի գրավումը ռուսական զորքերի կողմից:
- 5 հուլիսի — Զեվան-Բուլաղի ճակատամարտը:
- 7 հուլիսի — Ռուսական բանակը գրավում է Աբաս-Աբադ բերդը:
- 21 հուլիսի — Կարազիսդինում հանդիպում են Ա. Ս. Գրիբոյեդովը և Աբաս-Միրզան, նպատակ ունենալով հաշտության բանակցություններ վարել:
- 17 օգոստոսի — Օշականի ճակատամարտը:
- 20 սեպտեմբերի — Ռուսական զորքերը գրավում են Սարդարապատի բերդը:
- 24 սեպտեմբերի — Սկսվում է Երևանի բերդի պաշարումը:
- 1 հոկտեմբերի — Ռուսական զորքերը գրավում են Երևանի բերդը:
- 6 հոկտեմբերի — Ստեղծվում է Երևանի ժամանակավոր վարչություն:
- 13 հոկտեմբերի — Ռուսական զորքերը գրավում են Թավրիզը:
- 7 նոյեմբեր — 2 հունվար 1828 — Դեհլաուականի հաշտության բանակցությունները:
- Դեկտեմբեր 1827—փետրվար 1828 — Սուլթան Մահմուդ II-ը շուրջ 12 հազար հայ կաթոլիկներ է արտաքսում Կ. Պոլսից, որոնցից չորս հազարը ցրտից մեռնում են ճանապարհին, իսկ մնացածները անցնում Փոքր Ասիայի գավառները:
- Դեկտեմբեր — Երևանի Սարգարի պալատում, ռուս սպաների ուժերով առաջին անգամ բեմադրվում է Ա. Ս. Գրիբոյեդովի «Նեմեցից պատուհաս» կատակերգությունը:
- Շուրջում հիմնադրվում է հայկական տպարան:

1828

- 10 փետրվարի — Թուրքմենչայում կնքվում է հաշտության պայմանագիր Ռուսաստանի և Պարսկաստանի միջև, որի համաձայն Ռուսաստանին են միացվում Երևանի և Նախիջևանի խանություններն ու Օրդուբադի շրջանը:

- 26 փետրվարի — Սկսվում է պարսկահայերի վերաբնակեցումը Արևելյան Հայաստան և Անդրկովկաս:
- 21 մարտի — Նիկողայ I-ի հրամանագիրը Հայկական մարզ կազմակերպելու մասին: Մարզի վարչության պետ է նշանակվում գեներալ-մայոր Ա. Ճավախյան:
- 14 ապրիլի — Նիկողայ I-ը պատերազմ է հայտարարում Թուրքիային:
- 25 ապրիլի — Սենատի հրամանով Ա. Ս. Գրիբոյեդովը նշանակվեց Ռուսաստանի լիազոր-մինիստր (գեսպան) Պարսկաստանում:
- 14 հունիսի — Ռազմական գործողությունների սկիզբը ռուս-թուրքական պատերազմի Կովկասյան ռազմաճակատում:
- 23 հունիսի — Ռուսական բանակը գրավում է Կարսը:
- 23/24 հուլիսի — Ռուսական զորքերը գրավում են Ախալքալաքը:
- 15 օգոստոսի — Ախալցխայի գրավումը ռուսական զորքերի կողմից:
- 28 օգոստոսի — Ռուսական զորքերը գրավում են Բայազետը:
- 12 սեպտեմբերի — Ռուսական զորքերը և հայկական աշխարհազորը գրավում են Թոփրախ-կալեն և ազատագրում Ալաշկերտը:
- Կ. Պոլսի Միջագյուղ թաղամասում ծնվեց բանաստեղծ, հասարակական-քաղաքական գործիչ Մկրտիչ Պեշիկթաշլյանը (վախճ. 1868 թ. նոյեմբերի 29-ին):

1829

- 30 հունվարի — Թեհրանում սպանվեց Պարսկաստանում ռուսական դեսպան Ա. Ս. Գրիբոյեդովը (ծնվ. 1795 թ. հունվարի 4-ին, Մոսկվայում):
- 27 հունիսի — էրզրումի գրավումը ռուսական բանակի կողմից:
- 7 հուլիսի — Բայբուրդի (Բաբերդի) գրավումը:
- 2 սեպտեմբերի — Ադրիանապոլսում ստորագրվում է ռուս-թուրքական հաշտության պայմանագիր: Ռուսաստանին են միացվում Ախալքալաքը, Ախալցխան, Սև ծովի արևելյան ափը. Անապա ու Փոթի նավահանգիստները:
- 26 սեպտեմբերի — Դորպատի (այժմ Տարտու) համալսարանի պրոֆեսոր Ֆրիդրիխ Պարրոտի հետ Խ. Աբովյանը սկսում է վերհիշ դեպի Արարատի գագաթը:
- 2 նոյեմբերի — Նոր Նախիջևան քաղաքում ծնվեց հեղափոխական-դեմոկրատ Միքայել Նալբանդյանը (վախճ. 1866 թ. մարտի 31-ին, Սարատովի նահանգի Կամիշին գյուղաքաղաքում):
- Աշնանը — Կեսարիայի կառավարիչ Քեոսե փաշան հարձակվում է Զեյթունի վրա, սակայն պարտվում և ետ է շարտվում:
- 29 դեկտեմբերի — Գեներալ Պասկևիչը կարգադրում է գաղտնի կոմիտե ըստեղծել Թիֆլիսում, որը պետք է մշակեր հայ եկեղեցու կանոնադրությունը:
- 1829—1830 — Արևմտյան Հայաստանից 90—100 հազար հայեր գաղթում են Արևելյան Հայաստան և Անդրկովկաս:
- Բացվում է Լազարյան ճեմարանի տպարանը:

1830

- 8 հունվարի — Սուլթան Մահմուդ II-ը Կ. Պոլսի կաթոլիկ հայերին ինքնուրույն համայնք ունենալու իրավունք է շնորհում:
- 22 հունվարի — Լոնդոնի պալամանագրով ճանաչվում է Հունաստանի անկախությունը:
- Փետրվար 1830—1838 — Գեներալ-մայոր Վ. Բեհրուսովը Հայկական մարզի վարչության պետ:
- 17 փետրվարի — Ղրիմի Գոգենլո գյուղում ծնվեց բանաստեղծ Գևորգ Դոգոսյանը (վախճ. 1908 թ. հունիսի 8-ին):
- 17 օգոստոսի — Թուրքիան ճանաչում է Սերբիայի ինքնավարությունը:
- 17 հոկտեմբերի — Զմյուռնիայում ծնվեց հրապարակախոս, թարգմանիչ, վիպասան Մատթեոս Մամուրյանը (վախճ. 1901 թ. հունվարի 2-ին):
- 8 նոյեմբերի — Նոր Նախիջևան քաղաքում ծնվեց Ռաֆայել Պատկանյանը (վախճ. 1892 թ. օգոստոսի 22-ին):

1831

- Հունիս — Ցարական հրամանագրերով վերացվում են տարանցիկ առևտրականների արտոնություններն Անդրկովկասում:
- 6 սեպտեմբերի — Կ. Պոլսում ծնվեց բանաստեղծ և հասարակական գործիչ Խորեն Գալֆայանը (Նար-Պեյ), (վախճ. 1892 թ. նոյեմբերի 4-ին):
- 22 հոկտեմբերի — Կ. Պոլսում ծնվեց հասարակական-քաղաքական գործիչ, հրապարակախոս, «Մեղու» պարբերականի խմբագիր Հարություն Սվաճյանը (վախճ. 1874 թ. ապրիլի 22-ին):
- 1831—1833 — Եգիպտոսի կառավարիչ Մուհամեդ Ալին պատերազմում է սուլթանական կառավարության դեմ, գրավելով Թուրքիայի մի շարք նահանգներ, մասնավորապես Հայկական Կիլիկիան:
- Կովկասի նոր կառավարչապետ է նշանակվում բարոն Ռոզենը:

1832

- 14 հունվարի — Երևանի գավառական դպրոցի բացումը:
- 27 մայիսի — Եգիպտական բանակը Իբրահիմ փաշայի գլխավորությամբ ջարդեց թուրքական զորքերին, գրավեց Հայկական Կիլիկիայի դաշտային մասը:
- 21 դեկտեմբերի — Ռեշիդ փաշան գերի է ընկնում եգիպտացիներին:
- Սերաստիայից, Կարինից, Վանից բռնությամբ հավաքվեցին հայ երիտասարդներ և տեղափոխվեցին Կ. Պոլս՝ Իփլիկ խանե նավաշինարանում աշխատելու:
- Թուրքական բանակը Սուլեյման փաշայի գլխավորությամբ արշավում է Զեյթունի վրա, սակայն լեռնականների կողմից ջարդվում է Զերմուկի դաշտում:
- Կ. Պոլսում, Գևորգ Գրիգորյանի խմբագրությամբ սկսում է հրատարակվել «Լրո գիր մեծի տերության Օսմանյան» շաբաթաթերթը:

1833

- 27 փետրվարի — Հայկական մարզի զինանշանի հաստատումը Նիկոլայ I-ի կողմից:
- 4 մայիսի — Նոր Նախիջևանում ծնվեց նշանավոր հայագետ, արևելագետ Քերովբե Պատկանյանը (վախճ. 1889 թ. ապրիլի 2-ին, Պետերբուրգում):
- 23 հունիսի — Յարի հրապարակած նոր օրենքով փոփոխություններ են մտցրվում Հայկական մարզի վարչական կառուցվածքում:
- 2 հուլիսի — Վենետիկում վախճանվեց հայագետ, աշխարհագրագետ Ղուկաս Ինճիճյանը (ծնվ. 1758 թ. մարտի 21-ին):
- 26 հունիսի — Հունքիար-Իսքելեսիի պայմանագրի ստորագրումը Ռուսաստանի և Թուրքիայի միջև:
- Հուլիս — Հիմնվում է «Անդրկովկասի բարենորոգման հատուկ կոմիտե»՝ զինվորական մինիստր Չերնիշևի նախագահությամբ:
- Զմյուռնիայում ծնվեց անվանի հրապարակախոս և թարգմանիչ Գրիգոր Զիլինկիրյանը (վախճ. 1923 թ. փետրվարի 23-ին, իր ծննդավայրում):

1834

- 24 մայիսի — Նոր Նախիջևանում սպանվեց Հարություն Ալամդարյանը (ծնվ. 1796 թ. սեպտ. 25-ին, Աստրախանում):
- 31 մայիսի — Կ. Պոլսում հիմնվում է ս. Փրկչյան Ազգային հիվանդանոցը, որը գործում է առ այսօր:
- 4 սեպտեմբերի — Պադուայում (Հյուսիսային Իտալիա) իր առաջին տարեշրջանն սկսեց Մխիթարյանների հիմնած Մուրադյան վարժարանը:
- 14 հոկտեմբերի — Կ. Պոլսում ծնվեց հրապարակախոս, հասարակական-քաղաքական գործիչ Գրիգոր Օտյանը (վախճ. 1887 թ. օգոստոսի 14-ին, Փարիզում):
- Մահմուդ II-ը վարչական նոր բաժանման ենթարկեց Թուրքիան, այդ թվում և Արևմտյան Հայաստանը: Նախկին փաշայությունները վերացվեցին և ստեղծվեցին վարչական նոր միավորներ՝ վիլայեթներ:
- Ռազմա-լենային հողատիրության ոչնչացումը Թուրքիայում:
- Թուրքական բանակը արշավանք է սկսում Արևմտյան Հայաստան և Քուրդիստան՝ դերբեթյներին հպատակեցնելու նպատակով:

1835

- 5 սեպտեմբերի — Մոսկվայում ծնվեց հայագետ Կարապետ Հարությունի Եղյանը (էզով), (վախճ. 1905 թ. մայիսի 28-ին, Պետերբուրգում):
- Կ. Պոլսում ծնվեց գրող, հրապարակախոս, թարգմանիչ Արմենակ Հայկունին (Համբարձում Զիզմենյան) (վախճ. 1866 թ. հոկտեմբերի 29-ին):
- Պարսկաստանի Սալմաստ գավառի Փայաջուկ գյուղում ծնվեց հայ մեծ վիպասան Րաֆֆին (Հակոբ Մելիք-Հակոբյան), (վախճ. 1888 թ. ապրիլի 25-ին, Թիֆլիսում):

1836

- 11 մարտի — Նիկողայ I-ը վավերացնում է Ռուսաստանի հայ լուսավորչական եկեղեցու կանոնադրությունը (Положение):
- 11 սեպտեմբերի — Վենետիկում բացվում է Մխիթարյանների Ռափայելյան վարժարանը:
- Հովհաննես Տատյանը Նիկոմիդիայում հիմնում է մահուդի գործարան, քիչ անց նաև Հրեբեի կայսերական շուխայի գործարանը:
- Վենետիկում լույս է տեսնում «Նոր բառգիրք Հայկազեան լեզուի» աշխատության առաջին հատորը, իսկ 1837 թ.՝ երկրորդը:
- Կ. Պոլսում ծնվեց կոմպոզիտոր Տիգրան Չուխաշյանը (վախճ. 1898 թ. մարտի 10-ին, Զմյուռնիայում), հայկական առաջին օպերայի ստեղծողը:

1837

- 28 հունվարի — Կ. Պոլսում ծնվեց բանասեր, Կ. Պոլսի հայոց պատրիարք Ներսես Վարժապետյանը (վախճ. 1884 թ. հոկտեմբերի 26-ին):
- 22 փետրվարի — Հայկական եկեղեցական բարձրագույն խորհրդի՝ Սինոդի հիմնումը էջմիածնում:
- Մարտ — Անդրկովկաս է գալիս սենատոր Գանը՝ երկրամասն ուսումնասիրելու և ռեֆորմների նախագիծ կազմելու նպատակով:
- 1 մայիսի — Բացվում է Երևանի կոնսիստորիան:
- 3 հունիսի — Աշտարակում ծնվեց ակնավոր վիպասան Պերճ Պոռշյանը (վախճ. 1907 թ. նոյեմբերի 23-ին, Բաքվում):
- 7 օգոստոսի — Թուրքական բանակը Ալաշա-դաղի բարձունքներում ճակատամարտ տվեց և հպատակեցրեց քրդական ցեղերին:
- 2 սեպտեմբերի — Երևանում իր գործունեությունն է սկսում հայոց հոգևոր թեմական դպրոցը:
- Հոկտեմբեր — Հայաստան է այցելում ռուսական կայսր Նիկողայ I-ը:
- 4 հոկտեմբերի — Գյումրին վերանվանվում է Ալեքսանդրապոլ (այժմ՝ Լենինական):
- 5 դեկտեմբերի — Թիֆլիսում վախճանվեց հայագետ Հակոբ Շահան-Ջրպետյանը (ծնվ. 1772 թ. դեկտեմբերի 16-ին, Ուրֆայում):
- Մոզգավիայի Բողուշան քաղաքում ծնվեց հայագետ Ստեփաննոս Պալասանյանը (վախճ. 1889 թ. փետրվարի 19-ին, էջմիածնում):
- Արաբկիրից հարբերդ տեղափոխվելով Գրիգոր Իփեքճյանը այնտեղ հիմնում է մետաքսի գործարան: Քիչ անց Անգլիայից, ապա Ամերիկայից նա նոր մեքենաներ է բերում և եվրոպական ձևով վերասարքավորում իր գործարանը:

1838

- Հունվար — Գյուղացիական շարժումների Փամբակ-Շորապալի (Շիրակի) շրջանում:
- Փետրվար — մարտ — Նոր Բայազետի շրջանի գյուղացիության ելույթները:

- 22 հունիսի — Շուշում բացվում է հայոց հոգևոր թեմական դպրոցը:
 13 սեպտեմբերի — Սկյութարի ճեմարանի բացումը Կոստանդնուպոլսում:
 — Արմավիր հայաբնակ քաղաքի հիմնադրումը Հյուսիսային Կովկասում:

1839

- 12 հունիսի — Նիդրի տակ (Հյուսիսային Սիրիա) թուրքական բանակը ջախջախվում է եգիպտական փոխարքայի զորքերի կողմից:
 3 նոյեմբերի — Գյուլիսանի հաթթը-Շերիֆ կոչվող հրովարտակի («Թանզիմաթ») հրատարակումը Աբդուլ Մեջիդի կողմից:
 — Ալեքսանդրապոլի հոգևոր դպրոցի բացումը:
 — Զմյուռնիայում, ամերիկյան բողոքականների ջանքերով, սկսում է հրատարակվել «Շտեմարան պիտանի գիտելյաց» ամսագիրը՝ աշխարհաբարով:

1840

- 5 ապրիլի — Բուլխա-հալեն գյուղում ծնվեց նշանավոր մանկավարժ, գրող, հրապարակախոս Ղազարոս Աղայանը (վախճ. 1911 թ. հունիսի 20-ին, Թիֆլիսում):
 10 ապրիլի — Հայկական մարզի վերացումը. կազմվում են Վրացա-իմերեթական նահանգը և Կասպիական մարզը:
 10 օգոստոսի — Զմյուռնիայում սկսում է լույս տեսնել «Արշալույս Արարատյան» պարբերականը՝ Ղ. Պալթազարյանի խմբագրությամբ:
 12 դեկտեմբերի — Վանում ծնվեց բանահավաք, հրապարակախոս, հասարակական-քաղաքական գործիչ Գարեգին Սրվանձտյանցը (վախճ. 1892 թ. նոյեմբերի 5-ին, Կ. Պոլսում):
 — Կ. Պոլսում սկսեց լույս տեսնել «Աղդարար Բյուզանդյան» շաբաթաթերթը, որի արտոնատերն էր խաչատուր Ոսկանյանը:

1841

- 11 փետրվարի — Կ. Պոլսում ծնվեց բանասեր, պատմաբան Մաղաթիա Օրմանյանը (վախճ. 1918 թ. նոյեմբերի 19-ին):
 6 ապրիլի — Հակաամիրայական «Միակամ» ընկերության ստեղծումը Կ. Պոլսում:
 1 հուլիսի — Լոնդոնի կոնվենցիան սեփովյան նեղուցների ռեժիմի վերաբերյալ: Դարդանելը և Բոսֆորը փակ են հայտարարվում բոլոր տերությունների, այդ թվում Ռուսաստանի նավերի առջև:
 Հուլիս — Զմյուռնիայում բռնկված հրդեհին զոհ են գնում հայկական փայտաշեն երկու թաղամաս:
 24 օգոստոսի — Կոստանդնուպոլսի 3000 արհեստավորների հակասովթանական և հակաամիրայական ցույցը:
 18 սեպտեմբերի — Կ. Պոլսի արհեստավորները նոր ցույց են կազմակերպում:
 3 հոկտեմբերի — Ամիրաները փակել են տալիս Սկյութարի ճեմարանը:

- 9 նոյեմբերի — Կ. Պոլսի արհեստավորները ցույց են կազմակերպում ամիրանների և պատրիարքի դեմ:
- 12 դեկտեմբերի — 27 արհեստավորից բաղկացած վարչություն է ստեղծվում, որին և Բ. Դուռը հանձնարարում է Սկյութարի ճեմարանի խնդրի կարգավորումը:
- Զեյթուն ներխուժող թուրքական զորքերը դուրս շարտվեցին լեռնազավառից:

1842

- 22 սեպտեմբերի — Թիֆլիսում ծնվեց պատմաբան Ալեքսանդր Երիցյանը (վախճ. 1902 թ. փետրվարի 9-ին):
- 3 դեկտեմբերի — Զմյուռնիայում ծնվեց լեզվագետ, թարգմանիչ Մեսրոպ Նուպարյանը (վախճ. 1929 թ. դեկտեմբերի 14-ին, Մարսելում):
- Մնվեց արևմտահայ վիպասանուհի Սրբուհի Տյուսաբը (վախճ. 1901 թ. հունվարի 3-ին):
- Ցարական կառավարությունը Ռուսաստանից գաղթեցնում և Թիֆլիս—Երեւան ճանապարհի շուրջն ընկած (Սևանի, Ղարաբաղի, Դիլիջանի, Լոռու շրջաններ) գյուղերում բնակեցնում է ռուս աղանդավորներին:

1843

- 1 մայիսի — Վենետիկում Մխիթարյանները հրատարակում են «Բազմավեպ» ամսագիրը, որը գոյատևում է մինչև օրս:
- 18 մայիսի 1843—1857 — Ներսես Ե Աշտարակեցի, կաթողիկոս ամենայն հայոց:
- Նոյեմբեր — Ադրիանապոլսում ծնվեց մեծ երգիծաբան Հակոբ Պարոնյանը (վախճ. 1891 թ. մայիսի 27-ին, Կ. Պոլսում):
- Բեդեր-խան բեյը ապստամբեց թուրքական կառավարության դեմ և գրավեց Արևմտյան Հայաստանի մի շարք շրջաններ:
- Զմյուռնիայում սկսում է լույս տեսնել «Հայրենասեր» շաբաթաթերթը՝ Խաչատուր Զ. Մելիքսեբեումյանցի խմբագրությամբ:
- Կազանի համալսարանում բացվում է հայոց լեզվի ամբիոն, որի վարիչ է նշանակվում Ստեփաննոս Նազարյանը:

1844

- 17 հուլիսի — Կ. Պոլսում ստեղծվում է Ազգային ժողով՝ բաղկացած 16 ամիրաններից և 14 արհեստավորներից:
- Նոյեմբեր — Կովկասում հիմնվում է փոխարքայություն: Առաջին փոխարքանշանակվեց իշխան Մ. Ս. Վորոնցովը:
- Թուրքիայում օտարերկրյա մասնագետներն առաջին անգամ մարդահամար են անցկացնում, ըստ որի արևմտահայերի թիվը կազմում էր 2,4 միլիոն մարդ:

1 8 4 5

- 12 փետրվարի — Կ. Պոլսում ծնվեց Մատթեոս Իզմիրլյանը (վախճ. 1910 թ. դեկտեմբերի 11-ին, էջմիածնում):
- 27 փետրվարի — Մոսկվայում ծնվեց հրապարակախոս Գրիգոր Արծրունին (վախճ. 1892 թ. դեկտեմբերի 19-ին, Թիֆլիսում):
- 3 հունիսի — Ալեքսանդրապոլում բացվում է Հայաստանում առաջին տոնավաճառը:
- 20 հունիսի — Արդուկ Մեջիդի հրամանով, Սըրի փաշան մեծ բանակով մըտնում է Արևմտյան Հայաստան՝ կիսանկախ իշխանությունները վերացնելու հանձնարարությամբ:
- 16 օգոստոսի — Կալկաթայում Մ. Թադիադյանի խմբագրությամբ սկսում է հրատարակվել «Ազգասեր» շաբաթաթերթը: 1848 թ. այն վերանվանվում է «Ազգասեր Արարատյան» և շարունակում լույս տեսնել մինչև 1852 թվականը:
- Պետերբուրգի համալսարանում հիմնվում է հայ-վրաց-թաթարական լեզուների ամբիոն, որը 1855 թ. վերածվում է Արևելյան լեզուների ֆակուլտետի:

1 8 4 6

- 12 հունվարի — Թիֆլիսում սկսում է լույս տեսնել հայերեն «Կովկաս» շաբաթաթերթը, որը շարունակում է իր գոյությունը մինչև 1848 թվականի ըսկզբները:
- 1 ապրիլի — Կ. Պոլսում Պետրոս Մինասյանի (նախագահ) և Մկրտիչ Պեշիկ-Քաշլյանի (քարտուղար) նախաձեռնությամբ հիմնվում է մշակութային «Համազգյաց ընկերությունը»:
- 1 դեկտեմբերի — Վերաբացվում է Սկյութարի ճեմարանը:
- 6 դեկտեմբերի — Ցարական կառավարությունը ռեսկրիպտ է հրապարակում, որով խաներին, բեկերին, աղալարներին և մելիքներին ճանաչում է իբրև հողի ժառանգատկան սեփականատերեր:
- 14 դեկտեմբերի — Անդրկովկասը վարչական նոր բաժանման է ենթարկվում. ստեղծվում են Թիֆլիսի, Քութայիսի, Շամախու և Գերբենդի նահանգները:

1 8 4 7

- 9 մայիսի — Ամիրանների և արհեստավորների մասնակցությամբ Կ. Պոլսում կազմվում են Ազգային, Հոգեւոր և Գերագույն ժողովներ, որոնք, փաստորեն, ապագա «Սահմանադրության» ստեղծման առաջին քայլերն էին:
- 12 մայիսի — Բեդեր-խան բեյի պաշարումը Օրադ բերդում:
- 17 հունիսի — 1863 — Վիեննայում Միթրարյանները հրատարակում են «Եւրոպա» շաբաթաթերթը, ապա կիսամյա հանդեսը:
- 1 հուլիսի — Բեռլինում ծնվեց գերմանացի հայագետ Հենրիխ Գելցերը (վախճ. 1906 թ. հուլիսի 11-ին):

1 8 4 8

- 2 ապրիլի — Անհետացավ Խաչատուր Աբովյանը:
- Մարտ — Խոշաբի կիսանկախ իշխանության վերացումը:

- 10 մայիսի — Մոսկվայի Լազարյան ճեմարանը վերածվում է Արևելյան լեզուների ինստիտուտի:
- Հուլիս — Վերացվում է Մարաշի փաշայությունը և այն դառնում է Ադանայի վիլայեթի մեջ մտնող մի սանջակ:
- 9 հոկտեմբերի — Կ. Պոլսում ծնվեց գրական, հասարակական-քաղաքական գործիչ Մկրտիչ Փորթուզյանը (վախճ. 1921 թ. սեպտ. 27-ին, Մարսելում):

1849

- 27 ապրիլի — Փարիզում սովորող արևմտահայ ուսանողները կազմում են «Արարատյան ընկերությունը»:
- 9 հունիսի — Կազմվում է Երևանի նահանգը, որի մեջ մտնում էին Երևանի, Նախիջևանի, Ալեքսանդրապոլի, Նոր Բայազետի ու Օրդուբադի գավառները:
- Հուլիս — Գրիգոր Գալստյանի խմբագրությամբ Սինգապուրում սկսում է հրատարակվել «Ուսումնասեր» կիսամյա լրագիրը, որը շարունակում է լույս տեսնել մինչև 1853 թվականը:
- 27 դեկտեմբերի — Կ. Պոլսում ծնվեց մեծահամբավ դերասան Պետրոս Ադամյանը (վախճ. 1891 թ. հունիսի 2-ին):
- Դարալագյազի Ռինդ գյուղի գյուղացիություն երույթը տեղական կալվածատերերի և ցարական կառավարության դեմ:

1850

- 2 հունվարի — Երևանի պետական իդական առաջին (Հոփսիմյան) դպրոցի բացումը:
- 29 հուլիսի — Թիֆլիսում հիմնադրվեց ռուսական աշխարհագրական ընկերության Կովկասյան բաժանմունքը:
- 1 սեպտեմբերի — Թիֆլիսում սկսում է հրատարակվել «Արարատ» շաբաթաթերթը՝ Գաբրիել Պատկանյանի խմբագրությամբ:
- Զանգեզուրում կառուցում են Փիրդուռուղանի և Կավարտի պղնձաձուլական գործարանները:

1851

- 20 մայիսի — Զեյթունի իշխանները էջմիածնի կաթողիկոսին գրում են, որ Աբդուլ Մեջիդն իրենց կանչել է Կ. Պոլիս և պայմանագիր ստորագրել՝ հարկը կանոնավոր վճարելու մասին: Փաստորեն չեղյալ էր հայտարարվել Մուրադ IV-ի տված հրովարտակը:
- 20 մայիսի — Կ. Պոլսի Սկյութար թաղամասում ծնվեց Պետրոս Աբրահամի Դուրյանը (վախճ. 1872 թ. հունվարի 22-ին, իր ծննդավայրում):
- 8 նոյեմբերի — Թիֆլիսում բացվեց ճարտարապետ Գաբրիել Թամամշյանի հայոց թատրոնը, որը գործեց մինչև 1874 թ. հոկտեմբերը:
- 21 դեկտեմբերի — Թուրքիայի Սամսոն քաղաքում ծնվեց գրող և հրապարակախոս Արփիար Արփիարյանը (վախճ. 1908 թ. փետրվարի 12-ին, Կահիրեում):

— 4. Պոլսում 2. Հիսարյանի խմբագրությամբ լույս է տեսնում «Բանասեր» հանդեսը:

1852

2 փետրվարի — 4. Պոլսում Կարապետ Ութուճյանի խմբագրությամբ լույս է տեսնում «Մասիս» պարբերականը, որը «Հայաստանի» շարունակությունն էր և որոշ ընդհատումներով հրատարակվեց մինչև 1908 թվականը:

Մարտ — Շուրավերի գյուղացիները ելույթ են ունենում կալվածատերերի դեմ:

3 հուլիսի — 4. Պոլսի հասցյուղ արվարձանում ծնվեց ուսուցիչ, հրապարակախոս և քաղաքական գործիչ Մինաս Զեբազը (վախճ. 1929 թ. մարտի 27-ին, Մարսելում):

1853

18 փետրվարի — Ղրիմի Ղարասուբազար քաղաքում ծնվեց Քրիստափոր Կարա-Մուրզան (վախճ. 1902 թ. մարտի 27-ին):

22 մարտի — 4. Մարքսը գրում է «Ազգությունները Թուրքիայում» հոդվածը, որտեղ տեղեկություններ կան տարբեր դավանանքի պատկանող հայերի թվաքանակի, արևմտահայության կրած սոցիալական ու ազգային ճնշումների մասին:

4 հոկտեմբերի — 18 մարտի 1856 — Ղրիմի կամ Արևելյան պատերազմը:

21 հոկտեմբերի — 4. Պոլսում Ն. Ռուսինյանի նախագահությամբ և Գ. Օտյանի, Ն. Պալյանի անդամակցությամբ ստեղծվում է «Ուսումնական խորհուրդ»:

30 հոկտեմբերի — Սկսվում են պատերազմական գործողություններ Ղրիմի պատերազմի Կովկասյան ռազմաճակատում:

18 նոյեմբերի — Մինոպի ճակատամարտը:

19 նոյեմբերի — Բաշ-Քադըկլարի ճակատամարտը:

4 դեկտեմբերի — Ցարական կառավարությունը Գաբրիել Սունդուկյանին Թիֆլիսից աքսորում է Դերբենդ:

1854

15—16 մարտի — Անգլիան և Ֆրանսիան, դաշնակցած Թուրքիային, պատերազմ են հայտարարում Ռուսաստանին:

19 հուլիսի — Ռուսական զորքերը գրավում են Բայազետը:

24 հուլիսի — Քյուրուկ-Դարայի ճակատամարտը:

26 օգոստոսի — Արևմտահայերի ներքին կյանքին վերաբերող կանոնադրության առաջին տարբերակի կազմումն ավարտվում է, ներկայացվում պատրիարքին, որը և, որոշ ժամանակ պահելով, մերժում է:

14 սեպտեմբերի — Դաշնակիցները ղեսանտ իջեցրին Ղրիմի թերակղզում (Եվպատորիայի մոտ) և սեպտեմբերի 19-ին սկսեցին շարժվել դեպի Սևաստոպոլ:

20 սեպտեմբերի — Ալմայի ճակատամարտը Ղրիմում:

5 հոկտեմբերի — 8 սեպտեմբերի 1855 — Սևաստոպոլի հերոսական պաշտպանությունը:

Աշնանը — Մալալից Եղդանշիրի ապստամբությունը՝ ուղղված սուլթանական բռնապետության դեմ:

1 դեկտեմբերի — Շուշում ծնվեց Մուրացանը (Գրիգոր Տեր-Հովհաննիսյան) (վախճ. 1908 թ. օգոստոսի 30-ին, Թիֆլիսում):

— Երևանի նահանգի հայ և ադրեջանցի գյուղացիները 500 մարդուց զորաջոկատ են կազմում և ուղարկում Ղրիմի պատերազմի Կովկասյան ճակատ:

1855

15 հունվարի — Գաբրիել Ալազդուսկու խմբագրությամբ Փարիզում հրատարակվում է «Մասյաց աղավնի» ամսագիրը: 1859—1865 թթ. այն լույս էր տեսնում Թեոդոսիայում:

Հունվար — Եղդանշիրի գլխավորած քուրդ ապստամբները գրավեցին Բաղեշը, Մուշը և Արևմտյան Հայաստանի մի շարք այլ շրջաններ:

10 մայիսի — Սուլթանի հրամանով Թուրքիայի քրիստոնյաներին առաջին անգամ բանակ զորակոչեցին: Հրամանը համարյա չգործադրվեց:

31 մայիսի — Ռուսական բանակը գրավում է Արդահանը:

Հունիս — Կ. Պոլսում լույս է տեսնում «Արծվի Վասպուրական» պարբերականը՝ Մ. Խրիմյանի խմբագրությամբ. 1858—1864 թթ. հրատարակվում էր Վարազա վանքում: 1872 թ. կրկին հրատարակվում է Կ. Պոլսում՝ Մանվել Անանյանի խմբագրությամբ:

Հուլիս — Փարիզում, Ստեփան Ոսկանյանի խմբագրությամբ, լույս է տեսնում «Արևելք» կիսամսյա հանդեսը. դադարեց 1856 թ.:

16 նոյեմբերի — Ռուսական զորքերը գրավում են Կարսը:

— Կ. Պոլսում սկսում է լույս տեսնել բողոքականների «Ավետարներ» շաբաթաթերթը, որն ընդմիջումներով շարունակեց հրատարակվել մինչև 1915 թ.:

1856

1 հունվարի — Աշտարակում ծնվեց Երվանդ Շահազիզը (վախճ. 1951 թ. օգոստոսի 12-ին, Երևանում):

6 փետրվարի — Սուլթան Աբդուլ Մեջիդը հրապարակում է հաթթը Հուլայուն կոչվող բարենորոգումների հրովարտակը՝ «Թանզիմաթի» երկրորդ ակտը:

18 մարտի — Կնքվում է Փարիզի հաշտության պայմանագիրը, որով ավարտվեց Ղրիմի պատերազմը:

28 հուլիսի — Փարիզի պայմանագրով Կարսը վերադարձվում է Թուրքիային:

15 սեպտեմբերի — Կ. Պոլսում Հ. Սվաճյանի խմբագրությամբ լույս է տեսնում «Մեղու» կիսամսյա, ապա տասնօրյա հանդեսը: 1872—1874 թթ. պարբերականը խմբագրում էր Հ. Պարոնյանը:

1857

Հունվար—1866 դեկտեմբեր — Կ. Պոլսում հրատարակվում է «Երևակ» կղերա-ամիրայական հանդեսը՝ Հովհաննես Տերոյենցի (Չամուռճյանի) խմբագրությամբ:

- 1 մառտի — Վարազա վանքում բացվում է Ժառանգավորաց վարժարանը, ուր սովորելու իրավունք ստացան նաև «որը ու անտերունչ» երեխաները:
- 10 հունիսի — Գեղցենը և Օդարեը կոնդոնում հրատարակում են «Կոլոկոլ» պարբերականը:
- Հունիս — Մ. Նալբանդյանը մեկնում է արտասահման:
- 3 հոկտեմբերի — Սղնախում ծնվեց գրող և նկարիչ Գևորգ Բաշինջաղյանը (վախճ. 1925 թ. հոկտեմբերի 4-ին, Թիֆլիսում):

1858

- 1 հունվարի — Թիֆլիսում Ստ. Մանգինյանի խմբագրությամբ լույս է տեսնում «Մեղու Հայաստանի» պարբերականը: 1862 թ. խմբագիր է դառնում Պետրոս Սիմեոնյանը:
- Հունվար — Մոսկվայում, Ստեփաննոս Նազարյանի խմբագրությամբ լույս է տեսնում «Հյուսիսսփայլ» ամսագիրը. հրատարակվել է մինչև 1864 թ. վականը (1863 թ. լույս չի տեսել):
- 7 ապրիլի — Շամախիում ծնվեց գրող, դրամատուրգ Ալեքսանդր Շիրվան-դադեն (վախճ. 1935 թ. օգոստոսի 7-ին, Կիսլովոդսկում):
- 21 ապրիլի — Սուլթան Աբդուլ Մեջիդը ձևակերպեց ագրարային օրենք, որը սահմանում էր հողատիրության նոր ձևեր:
- Շահազործման են հանձնվում Ղափանի և Հալիձորի պղնձաձուլական գործարանները:
- Թիֆլիսում առաջին անգամ հրատարակվում է Խ. Աբովյանի «Վերք Հայաստանի» վեպը:
- 1858—1862 — Մոսկվայում, Մսեր և Զարմայր Մսերյանների խմբագրությամբ հրատարակվում է «Ճոռաքաղ» պարբերականը:

1859

- Հունվար — Ստ. Ոսկանյանը Փարիզում հրատարակում է «Արևմուտք» հանդեսը: Նույն թվականի վերջին դադարում է, ապա ընդմիջումներով հրատարակվում 1864—1865 թվականներին:
- 24 մառտի — Մ. Նալբանդյանը Մոսկվայից ուղևորվում է արտասահման:
- Մայիս — Կ. Պոլսում ընտրվում է «Սահմանադրության» տեքստը. կազմող նոր հանձնաժողով՝ 5 եկեղեցականների և 14 աշխարհականների մասնակցությամբ: Նախագահ՝ Ն. Ռուսինյան:
- 30 նոյեմբերի — Վախճանվում է արևմտահայ նշանավոր տնտեսագետ Նիկողայոս Զորայանը (ծնվ. 1821 թ.):
- Կ. Պոլսում Կ. Փանոսյանի խմբագրությամբ սկսում է հրատարակվել դեմոկրատական ուղղության պատկանող, հայատառ թուրքերեն «Մյունատի էրճիաս» (Շեփոր այգաբացի) պարբերականը, որը փակվում է 1862 թ. օգոստոսին:

1860

- Հունվար 1863 — Թիֆլիսում, Մարկոս Աղաբեկյանի խմբագրությամբ, լույս է տեսնում «Կոռնկ հայոց աշխարհին» պարբերականը:

- 14 ապրիլի — Շուշում ծնվեց պատմաբան Լեոն (Առաքել Բաբախանյանը) (վախճ. 1932 թ. նոյեմբերի 14-ին, Երևանում):
- 24 մայիսի — Կ. Պոլսի Ազգային ընդհանուր ժողովն ընդունում և պատրիարքը վավերացնում է արևմտահայերի Ազգային սահմանադրությունը:
- 8 հունիսի — Մարաշի կառավարիչ Խուրշիդ փաշան արշավում է Զեյթունի վրա, սակայն ջարդվում և ետ է շարտվում:
- 1 սեպտեմբերի — Կ. Պոլսում հիմնվում է Հայոց Բարեգործական ընկերությունը:
- Կ. Պոլսում, Մ. Տեյիրմենճյանի խմբագրությամբ լույս է տեսնում «Արևելյան դար» կիսամսյա հանդեսը:
- 1860—1863 — Փարիզում, Աբրահամ Մուրադյանի խմբագրությամբ լույս է տեսնում «Փարիզ» շաբաթաթերթը, ապա կիսամսյա հանդեսը:
- Ստ. Ոսկանյանը գնում է Իտալիա, ուր խմբագրում է «L' Italie» պարբերականը:

1861

- Հունվար — Ախթալայում պղնձաձուլական գործարան է հիմնվում:
- 19 փետրվարի — Ալեքսանդր II-ի մանիֆեստը ճորտատիրական իրավունքի վերացման մասին:
- Ապրիլ — Փարիզում հրատարակվում է Մ. Նալբանդյանի «Երկու տող» պամֆլետը:
- 28 հունիսի — Կ. Պոլսում ծնվեց ականավոր գրող և քաղաքական գործիչ Գրիգոր Զոհրապը (թուրք ջարդարարների կողմից սպանվեց 1915 թ. հուլիսի 7-ին):
- 1 հուլիսի — Զմյուռնիայում, Գր. Զիլինկիրյանի և Ա. Հայկունու խմբագրությամբ սկսում է լույս տեսնել «Ծաղիկ» տասնօրյա հանդեսը, որը 1865 թ. անգլափոխվում է Կ. Պոլսի: Խմբագիրներ են դառնում Զարեհ Ստեփանյանը, ապա՝ Մ. Մամուրյանը:
- 10 օգոստոսի — Մոսկվայում Մսեր և Զարմայր Մսերյանները սկսում են հրատարակել «Համաբավարեր Ռուսիո» կիսամսյա պարբերականը:
- 8 հոկտեմբերի — Հայկական Օրիորդաց ուսումնարանի բացումը Նոր Նախըջևանում:
- 1 սեպտեմբերի — Պոլսում Գ. Երանյանի, Ն. Թաշճյանի և Տ. Զուխաջյանի խմբագրությամբ սկսում է հրատարակվել «Քնար հայկական» երաժշտական կիսամսյա հանդեսը:
- 14 դեկտեմբերի — Կ. Պոլսում հիմնվում է Արևելյան թատրոնը: Բացման առթիվ ճառ է ասում Միք. Նալբանդյանը:
- Զմյուռնիայում հիմնվում է «Վասպուրական» թատրոնը, որի ներկայացումներին ներկա է եղել Մ. Նալբանդյանը:

1862

- Փետրվար — Վանի զինված ելույթը թուրքական կառավարության դեմ:
- Մարտ—մայիս — Մ. Նալբանդյանը Լոնդոնում հանդիպումներ է ունենում ուսուցիտարանդինների հետ:

- 14 մայիսի — Ս. Թագավորյանի հայտնի նամակը Մ. Նալբանդյանին, որտեղ նյութեր կան հայ-ռուս-իտալական ազատագրական շարժման կապերի մասին:
- Մայիս — Փարիզում, Ճանիկ Արամյանի տպարանում, Սիմեոն Մանիկյան կեղծանունով լույս է տեսնում Մ. Նալբանդյանի «Երկրագործությունը որպես ուղիղ ճանապարհ» աշխատությունը:
- 14 հուլիսի — Նոր Նախիջևանում ոստիկանությունը ձերբակալում է Մ. Նալբանդյանին: Հուլիսի 27-ին, ոստիկանության հսկողությամբ, նա փոխադրվում է Պետերբուրգ և բանտարկվում Պետրոպավլովյան բերդում:
- 24 հուլիսի — Կ. Պոլսից Հաճըն մեկնեց Եղիա Տնտեսյանը, որը կապեր հաստատեց ապստամբ զեյթունցիների հետ:
- 27 հուլիսի — Ազիզ փաշայի բանակը դուրս է գալիս Մարաշից և շարժվում Զեյթունի վրա:
- 1 օգոստոսի — Կ. Պոլսում տեղի է ունենում հայ աշխատավորության ցույցը, որի մասնակիցները ստիժանից պահանջում էին վավերացնել Ազգային սահմանադրությունը:
- 2 օգոստոսի — Զեյթունի հերոսական ապստամբությունը:

1863

- Հունվար — Կ. Պոլսում, Ստեփան Փափազյանի խմբագրությամբ սկսում է լույս տեսնել «Ժամանակ» կիսամյա հանդեսը:
- 17 մարտի — Սուլթանական կառավարությունը հաստատում է արևմտահայերի Ազգային սահմանադրության կրճատված տարբերակը:
- 1 ապրիլի 1865 — Մշո ս. Կարապետի վանքում Գարեգին Սրվանձությանցի խմբագրությամբ հրատարակվում է «Արծվիկ Տարոնո» պարբերականը. լույս է տեսել 43 համար:
- 21 հոկտեմբերի — Հոռմից Կ. Պոլսի հայերին Հայաստանի ազատագրության վերաբերյալ ծրագիր-նամակն է ուղարկում Պ. Նորատուրկյանը:
- 6 դեկտեմբերի — Մարաշ ուղևորվեց եվրոպացիների և հայերի մասնակցությամբ կազմված Զեյթունի գործը քննող հանձնախումբը:
- Ռափայել Պատկանյանի խմբագրությամբ Պետերբուրգում լույս է տեսնում «Հյուսիս» շաբաթաթերթը:
- Մուշի զինված ելույթը քուրդ ղեկերեյների դեմ:

1864

- 8 հունվարի — Ալեքսանդրապոլում ծնվեց ազգագրագետ Երվանդ Հալսյանը (վախճ. 1931 թ. փետրվարի 24-ին, Երևանում):
- 21 հունվարի — Հեռախոսային կապ է հաստատվում Երևանի և Թիֆլիսի միջև:
- 21 մայիս — «Հայոց մարդասիրական ընկերություն» հիմնումը Բաքվում:
- Մայիս — Թուրքական զորքերը արշավում են Սասունի վրա, սակայն հանդիպելով հայ-քրդական ուժերի դիմադրությանը, նահանջում են:
- 28 սեպտեմբերի — Առաջին ինտերնացիոնալի հիմնադրումը:
- Հոկտեմբեր — Թուրքիան, այդ թվում և Արևմտյան Հայաստանը, վարչական նոր բաժանման է ենթարկվում:

Նոյեմբեր — Խորեն Ստեփաննի խմբագրությամբ Թիֆլիսում սկսում է հրատարակվել «Հայկական աշխարհ» պարբերականը:

10 դեկտեմբերի — Սենատի դատավճռով Մ. Նալբանդյանը արքայրվում է Կամիշին:

1865

17 մարտի — Նախիջևանի Աստապատ գյուղում ծնվեց Մանուկ Աբեղյանը (վախճ. 1944 թ. սեպտեմբերի 25-ին, Երևանում):

27—28 հունիսի — Թիֆլիսի հայ աշխատավորության հակացարական ելույթը: Հոկտեմբեր — Հայկական թատրոնի հիմնումը Երևանում:

— Սկսվում է Երևան—Թիֆլիս, Երևան—Ջուլֆա խճուղիների կառուցումը:

— Չարսանջակի հայերի ելույթը քրդական ղեկերեյների դեմ:

— 1865 թ. սկսվում է 1872 թ. ավարտվում է Փոթի-Թիֆլիս երկաթուղու կառուցումը:

— Ավարտվում է «Զեյթունի գործը» քննող հանձնաժողովի աշխատանքը: Վերացվում է լեռնագավառի մինչ այդ պաշտպանած կիսանկախ վիճակը: Բ. Դուռը թուրք կառավարիչ է նշանակում և գավառը դնում ծանր հարկերի տակ:

1866

Հունվար — Երուսաղեմում սկսում է հրատարակվել Երուսաղեմի հայկական պատրիարքարանի պաշտոնական օրգան «Սիոն» ամսագիրը:

Հունվար — Զիբոխլեցիների պայքարը Սեանա վանքի վանականների դեմ:

31 մարտի -- Կամիշինում վախճանվեց Մ. Նալբանդյանը:

13 ապրիլի — Վանում ծնվեց գրող, հրապարակախոս Վրթանես Փափազյանը (վախճ. 1920 թ. ապրիլի 26-ին, Երևանում):

7 մայիսի — Կ. Պոլսի Գուլե-գափու թաղամասում հիմնադրվեց ֆրանկմասոնական «Սեր» գաղտնի ընկերությունը, որի անդամներն էին Մ. Մամուրյանը, Հ. Սվաճյանը, Ս. Թադևորյանը և ուրիշներ:

29 մայիսի — Ելիսավետապոլում (Գանձակ) ծնվեց պրոլետարական հայ պոեզիայի հիմնադիր Հակոբ Հակոբյանը (վախճ. 1937 թ. նոյեմբերի 17-ին, Թիֆլիսում):

— Գալանյան օրիորդաց դպրոցի բացումը Երևանում:

1867

1 մարտի — Թիֆլիսում ծնվեց Նար-Դոսը (վախճ. 1933 թ. հուլիսի 12-ին, իր ծննդավայրում):

9 դեկտեմբերի — Անդրկովկասում դատարանական սիստեմը փոփոխության է ենթարկվում:

— Թուրքիայում հրապարակվեց «Վիլայեթների վարչության մասին օրենքը», որով փոփոխություններ մտցվեցին Արևմտյան Հայաստանի վարչական բաժանումների և կառավարման ձևի մեջ:

— Թիֆլիսում կազմակերպվում է Կովկասի վիճակագրական կոմիտե:

1868

- 1 մայիսի — էջմիածնում սկսում է հրատարակվել «Արարատ» ամսագիրը, շարունակելով իր գոյությունը մինչև 1918 թվականը:
- 1 սեպտեմբերի — Երևանի պրոգիմնազիայի բացումը:
- Ելիսավետպոլի (Գանձակ) Բանանց գյուղում ծնվեց ականավոր հեղափոխական Մելիք Մելիքյանը (Դեդոշկա), (սպանվեց Բաքվում, 1918 թ. սեպտեմբերի 18-ին):
- Տիգրան Զուխաջյանը ավարտում է «Արշակ Երկրորդ» հայ անդրանիկ օպերան:

1869

- 7 փետրվարի — Լուու Դսեզ գյուղում ծնվեց Հովհաննես Թումանյանը (վախճ. 1923 թ. մարտի 23-ին, Մոսկվայում):
- Ապրիլ — Ալեքսանդրապոլում հիմնվում է «Բարենպատակ ընկերությունը»:
- 17 հունիսի — Թիֆլիսում իր առաջին տարեշրջանն սկսեց Գայանյան օրիորդաց դպրոցը:
- 26 սեպտեմբերի — Փոքր Ասիայի Կուտինա գյուղաքաղաքում ծնվեց Կոմիտասը (Սողոմոն Սողոմոնյան), (վախճ. 1935 թ. հոկտեմբերի 22-ին, Փարիզում, աճյունը փոխադրվեց Երևան 1936 թ.):
- 16 հոյեմբերի — Սուեզի ջրանցքի բացումը: Կառուցման աշխատանքը ըսկրսվել էր 1859 թ.:

1870

- 14 մայիսի — Ալեքսանդր II-ի մանիֆեստը Հայաստանում և Ադրբեջանում՝ գյուղացիական ռեֆորմ անցկացնելու վերաբերյալ:
- 24 հուլիսի — Թերեքի մարզի Ղզլար քաղաքում ծնվեց լենինյան գվարդիայի ականավոր ներկայացուցիչ Իսահակ Քրիստափորի Լալայանցը (վախճ. 1933 թ. հուլիսի 14-ին, Մոսկվայում):
- Առաջին ինտերնացիոնալի ռուսական սեկցիայի կազմակերպումը:
- Կ. Պոլսում լույս է տեսնում «Հայրենիք» պարբերականը, որը շարունակում է իր գոյությունը մինչև 1896 թ.:
- Ախալցխայի Եղիսաբեթյան օրիորդաց դպրոցը սկսում է իր անդրանիկ տարեշրջանը¹:

¹ Ժամանակագրությունը կազմելիս, հատորի ամփոփած թվական տվյալներից բացի օգտվել ենք Ա. Ալաթյանյանի, Վ. Զարդարյանի, Ա. Ղազիկյանի, Ա. Պետրյանի, Թեոդիկի, Մ. Օրմանյանի, սովետահայ հեղինակներ Շ. Ռ. Հաբոբյանի, Ս. Ա. Շախկյանի, Գ. Խ. Ստեփանյանի աշխատություններից: